

Вовк О. И. Два столетия вместе. Представители рода Каразиных в стенах Харьковского университета

В статье рассматриваются взаимосвязи семьи Каразиных с Харьковским университетом. Показана роль представителей этого рода в процессе возникновения и развития первого университета Левобережной Украины. Освещено значение Харьковского университета в формировании жизненных траекторий членов семьи Каразиных.

Ключевые слова: Харьковский университет, В. Н. Каразин, семья Каразиных

Vovk Olga. Two centuries together. Members of the Karazin family in the Kharkiv University

Relationship the Karazin family with the Kharkiv Classical University was considered in the present paper. The role of the members of this genus in the process of emergence and development of the oldest University on the Left Bank Ukraine was studied. The value of the Kharkiv University in the formation of life trajectories of the Karazin family was represented.

Keywords: the Kharkiv University, V. N. Karazin, Karazin's family

**Харківський університет у символічному просторі міста:
меморіальні дошки Харкова**

Єремєєв Павло Вікторович

У статті здійснюється спроба визначити роль меморіальних дощок в посиленні присутності Харківського університету в символічному просторі міста. Проаналізовано динаміку активності відкриття меморіальних дощок, пов'язаних із Харківським університетом, коло осіб, яким вони присвячені. Досліджено, яким чином такого роду події були відображені в засобах масової інформації.

Ключові слова: меморіальні дошки, Харківський університет, символічний простір, контент-аналіз.

Проблеми історичної пам'яті останнім часом все частіше опиняються у сфері уваги дослідників. Спираючись на теоретичні наробки у галузі історії, культурології, психології, вчені активно дискутують щодо механізмів формування соціальних уявлень про минуле, засобів репрезентації та поширення цих уявлень [Див, напр.: 1]. В руслі цих досліджень Музеєм історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна реалізується науковий проект «Університетські місця пам'яті». Спираючись на запропоновану у 80-ті рр. ХХ ст. французьким дослідником П'єром Нора концепцію «місць пам'яті» (тобто міць, символічних об'єктів, з якими певна група людей пов'язує свої спогади, цінності, і де «пам'ять кристалізується і знаходить свій притулок») [24, с. 17] здійснюється спроба з'ясувати, яким чином здійснюється презентація та самопрезентація Харківського університету, як функціонують його «місця пам'яті».

У даній статті здійснено спробу визначити, в якій мірі історія та сучасність Харківського університету відображені в символічному просторі Харкова за допомогою таких «місць пам'яті», як меморіальні дошки. Вирішуючи дану проблему, перед нами повстає питання, що вважати ознакою зв'язку тієї чи іншої меморіальної дошки з Харківським університетом. Чи це зв'язок з Харківським університетом людини або події, яким присвячені меморіальні дошки (але

при цьому виникає питання про те, який саме рівень зв'язку можна вважати достатнім для того, щоби казати про приналежність до університетської історії), чи наявність слова «університет» в тексті меморіальної дошки? Чи до уваги слід брати сприйняття меморіальної дошки та осіб, яким вона присвячена, жителями та гостями міста, колективом університету?

Вирішуючи дане питання, ми спиралися на запропоновану Юрієм Лотманом характеристику міста як тексту. При цьому текст розуміється як «складний пристрій, що зберігає різноманітні коди, здатний трансформувати одержувані повідомлення і породжувати нові, як інформаційний генератор, що володіє рисами інтелектуальної особистості» [20, с. 132]. У цій своїй якості місто розглядається як поліфонічний і поліавторський твір, що акумулює в єдине ціле безліч знаків, у тому числі – меморіальні дошки [35, с. 15].

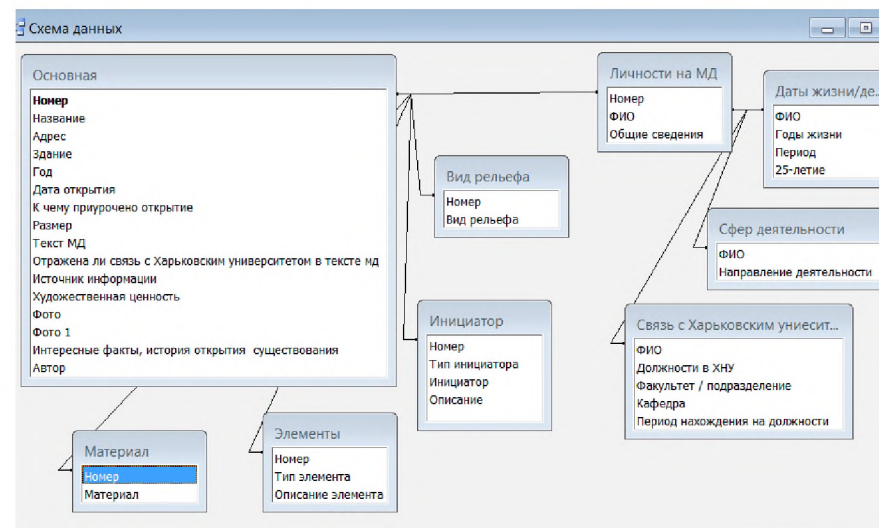
Важливо зазначити, що Юрієм Лотманом було уточнене розуміння взаємин споживача і тексту, і замість формули «споживач дешифрує текст» пропонується більш точна – «споживач спілкується з текстом». Людина вступає з текстом в контакти. Як пише Лотман, «Процес розшифрування тексту надзвичайно ускладнюється, втрачає свій одноразовий і кінцевий характер, наближаючись до знайомих нам актів семіотичного спілкування людини з іншою автономною особистістю» [20, с. 132].

Виходячи з наведених теоретичних положень, ми, визначаючи роль тієї чи іншої меморіальної дошки у посиленні символічної присутності університету в тексті міста, прагнули враховувати складне поєднання: по-перше, переданих через тексти інтенцій творців меморіальних дощок, що відображені в самому їхньому тексті і символіці, розташуванні, церемоніях відкриття меморіальних дощок (при якому можуть актуалізуватися і конструюватися нові сенси), по-друге, сприйняття аналізованих елементів міського тексту пресою, жителями та гостями міста, колективом Харківського університету.

Джерелами дослідження окресленої проблематики є, перш за все, меморіальні дошки, які певним чином пов'язані з Харківським університетом. Також джерелами вивчення даної проблематики є документи, у яких йдеться про їх встановлення та побутування [Див., напр.: 27-29], різноманітні краєзнавчі путівники та бази даних [15; 22; 23; 37]. Також залучаються матеріали «усної історії» [10-14], і, звісно, преса.

Оскільки в Харкові встановлено десятки меморіальних дощок, пов'язаних з Харківським університетом, їхнє комплексне дослідження вимагає застосування кількісних методик. Студенткою історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна В. Конюшок під керівництвом доц. Ю. А. Кісельової була створена відповідна база даних у програмі MS Excell. Нами ця база була доповнена та переведена у СУБД Access, більш придатну для аналізу подібної інформації. На сьогодні в бази даних внесено 90 меморіальних дощок (втім, процес її наповнення триває).

Малюнок 1. Інфологічна модель бази даних «Меморіальні дошки, пов'язані з Харківським університетом»

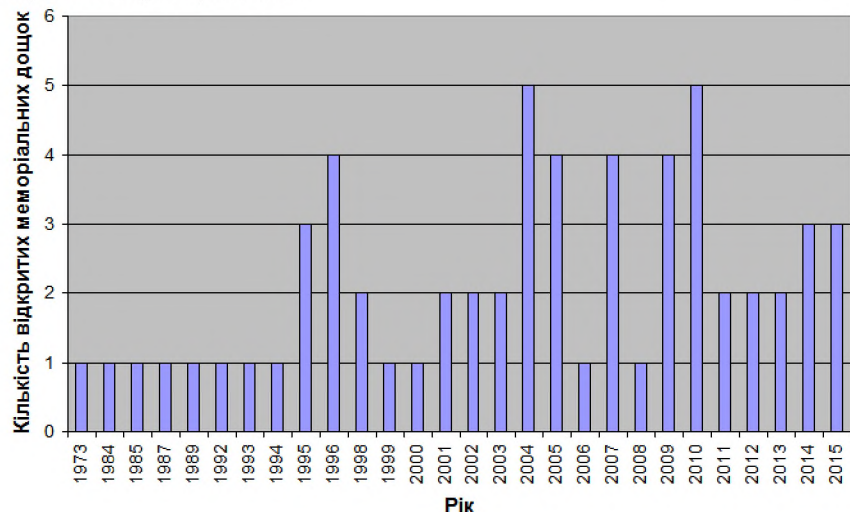

Стрижневою сутністю інфологічної моделі бази даних стала меморіальна дошка (малюнок 1). З нею пов'язані (тип зв'язку – один до багатьох) характеристичні сутності (особи, яким присвячені меморіальні дошки, ініціатори їхнього відкриття, матеріал, елементи меморіальних дощок, вид рельєфу, що у них застосовувався). Окрім цього, для характеристики осіб були виділені наступні сутності: час життя, сфера діяльності, зв'язок з Харківським університетом. В базі даних кожній сутності була присвячена окрема таблиця.

Така база даних дає змогу вирішувати велику кількість дослідницьких завдань. Зокрема, ми маємо змогу простежити динаміку активності відкриття меморіальних дощок, пов'язаних із Харківським університетом. Побудований на основі створеної бази даних графік (малюнок 2) дає змогу зробити висновок, що починаючи з 2004 р. активність створення таких меморіальних дощок зростає. Очевидно, це пов'язано зі святкуванням в 2004 р. 200-річчя від дня заснування Харківського університету. При цьому, окрім Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, цю дату в якості річниці свого заснування відзначили й деякі інші виші Харкова, які свого часу виникли на базі Харківського університету. Також у 2004 р. відзначалося 350-річчя заснування Харкова. Все це посилює увагу громадськості, наукових та освітніх організацій, органів влади до комеморативних практик. Зокрема, у 2004 р. у межах святкування 350-річчя Харкова були відкриті меморіальні дошки харківському міському голові (1900–1912 рр.), професору Харківського технологічного інституту О. К. Погорелку, видатному етнографу, філологу та просвітнику М. Ф. Сумцову, які навчалися та викладали у Харківському університеті [42, с. 2]. У тому ж році були відкриті меморіальні дошки поету М. В. Кульчицькому, який у 1937–

1939 рр. був студентом Харківського університету, фізику Л. В. Шубнікову, який протягом 1935–1937 рр. був завідувачем кафедри фізики твердого тіла Харківського університету, фізику О. Я. Усикову, який у 1923–1928 рр. навчався в Харківському університеті [15; 23; 37]. Активне відкриття меморіальних дощок продовжилося і у наступні роки.

Малюнок 2. Динаміка активності відкриття меморіальних дощок, пов'язаних із Харківським університетом

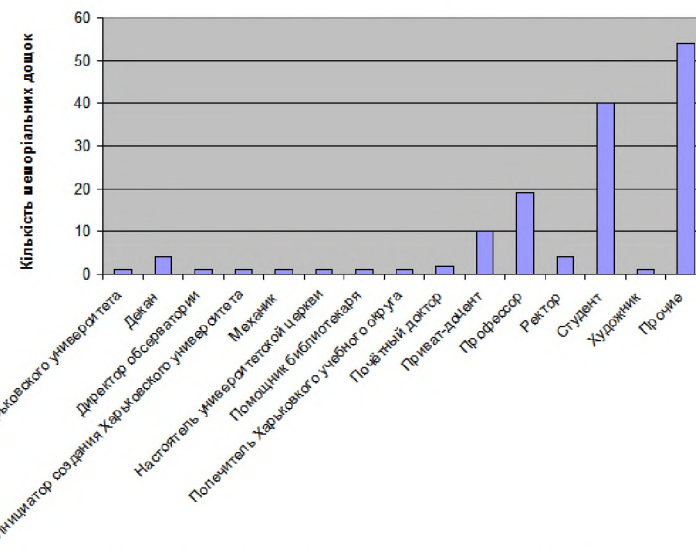

Побудована база даних також дозволяє проаналізувати типовість зв'язків із Харківським університетом тих осіб, яким присвячені меморіальні дошки (малюнок 3). Перш за все, слід відзначити багатоманітність цих зв'язків. Найбільша кількість меморіальних дощок присвячена колишнім студентам Харківського університету. Це пов'язано із тим, що випускники Харківського університету проявили себе у багатьох сферах наукової, суспільної, політичної діяльності, зробили значний внесок у розвиток міста. Крім того, переважання колишніх студентів в базі даних пояснюється тим, що для багатьох осіб період навчання є єдиним зв'язком із університетом, а у подальшому вони працювали в інших установах та організаціях. Варто одразу зауважити, що у текстах, які містяться на меморіальних дошках, лише інколи зазначено, що та чи інша особа навчалася в Харківському університеті.

До категорії «професори» потрапило дев'ятнадцять осіб, яким присвячено меморіальні дошки Харкова. Це засвідчує досить високий рівень символічної присутності науковців Харківського університету у символічному просторі міста.

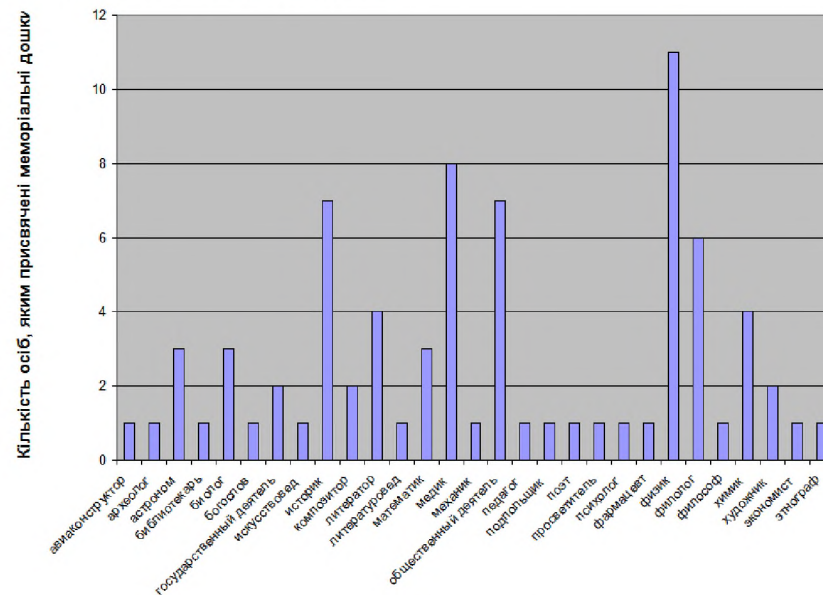
Більшість пов'язаних із Харківським університетом осіб, яким присвячені меморіальні дошки Харкова, працювали у галузі фізики (малюнок 4). Це й не дивно, враховуючи, що Харків був і залишається одним із найбільших центрів

Малюнок 3. Зв'язок із університетом осіб, яким присвячені меморіальні дошки

фізичних досліджень в Україні. На другому місці за поширеністю – меморіальні дошки, які присвячені медикам, на третьому – суспільним діячам та історикам. Це пояснюється як значним рівнем розвитку цих галузей у Харкові, увагою

Малюнок 4. Сфера діяльності пов'язаних із Харківським університетом осіб, яким присвячені меморіальні дошки

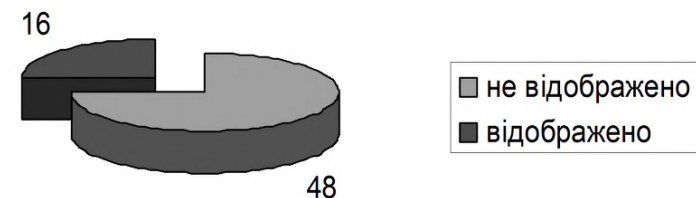
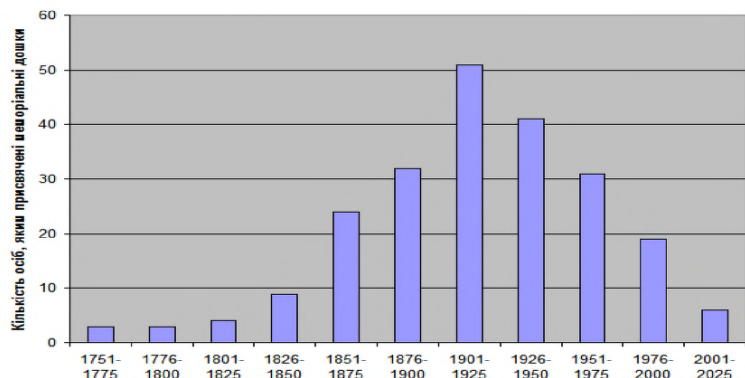
суспільства до зазначених сфер, так і з активністю різних спільнот, які прагнуть посилити свою символічну присутність у тексті міста.

Щоби зрозуміти, особам якого часу найчастіше присвячені проаналізовані меморіальні дошки, необхідно формалізувати відповідні дані. Для цього у одній з таблиць створеної нами бази даних особи вносилися до певних двадцятипятилітніх категорій (малюнок 5). У результаті, було встановлено, що найбільше меморіальних дошок було встановлено особам, котрі жили на початку ХХ ст. (1901 – 1925 рр.). Скоріш за все, це пов'язано із двома фактами. По перше, на початку ХХ ст. у Харкові діяли блискучі вчені Харківського університету (наприклад, Д. І. Багалій, М. С. Дринов та ін.), заслуги яких робили очевидною необхідність відкриття меморіальних дошок цим людям. Крім того, у цей період народилися та виховувалися особи, що проявили себе у майбутньому (наприклад, О. Т. Гончар, П. Т. Тронько). Нарешті, пройшло досить багато часу від двадцятипятиріччя 1901–1925 рр., що дає змогу з «великої дистанції» оцінити заслуги людей того часу.

Виникає питання, в якій мірі актуалізовано зв'язок з Харківським університетом на зазначених меморіальних дошках, чи усі їх можна вважати «місцями пам'яті» Харківського університету?

В текстах меморіальних дошок, які ми ідентифікували як такі, що пов'язані із Харківським університетом, цей зв'язок прямо постулюється лише у чверті випадків (16 меморіальних дошок) (малюнок 5). Втім, це ще не дає підстав говорити, що всі інші меморіальні дошки не є «місцями пам'яті» університету. Адже сенс тексту твориться читачем, тому зв'язок меморіальної дошки з університетом може актуалізуватися не лише за допомогою напису на самій меморіальній дошці. Цілком можливо, що людина, якій присвячена меморіальна дошка, сама по собі асоціюється з університетом, тому будь-яка згадка імені цієї людини буде університетським «місцем пам'яті». На зв'язок з університетом може вказувати розташування меморіальної дошки на будівлі одного з корпусів Харківського університету. Звісно, слід брати до уваги сприйняття меморіальних дошок різними категоріями населення: те, що

Малюнок 5. Роки життя пов'язаних із Харківським університетом осіб, яким присвячені меморіальні дошки

Малюнок 6. Відображення зв'язку з Харківським університетом у текстах меморіальних дошок

актуалізує образ університету в уяві його співробітників, істориків, краєзнавців може не мати жодного значення для пересічного жителя Харкова.

Виникає питання, яким чином засоби масової інформації впливають на сприйняття меморіальних дошок населенням, висвітлюють процеси відкриття та побутування пам'ятників, їхнє значення. Нами було проаналізовано матеріали з російськомовних та україномовних інформаційних сайтів мережі Інтернет, що присвячені меморіальним дошкам, пов'язаним із Харківським університетом. Найбільшу увагу засобів масової інформації привернули меморіальні дошки, які присвячені професору А. С. Вязігину (відкрита у 2009 р.), почесному доктору Харківського університету І. Я. Франку (відкрита у 2011 р.) та Ю. В. Шевельову (відкрита у 2013 р.).

Увага ЗМІ до меморіальних дошок А. С. Вязігину та Ю. В. Шевельову була пов'язана із суспільно-політичним резонансом, що виник внаслідок установки, а згодом – демонтажу цих пам'ятних знаків. Меморіальна дошка А. С. Вязігину викликала серйозний суспільний резонанс у зв'язку з тим, що професор Вязігін за своїми політичними поглядами належав до монархічного табору, був засновником Харківського відділення Союзу Руського Народу. При цьому, у тексті меморіальної дошки, відкритої за ініціативи проросійських монархістів, акцентувалася увага саме на політичній діяльності А. С. Вязігіна. Все це викликало невдоволення у багатьох національно-орієнтованих організацій Харкова, що почали домагатися демонтажу меморіальної дошки. В результаті, Харківська міська комісія з топоніміки та охорони історико-культурного середовища у вересні 2010 р. прийняла рішення про демонтаж дошки, яке через кілька тижнів було виконано КП «Жилкомсервіс». Ці події активно висвітлювалися на різноманітних інтернет-сайтах [6-9; 18-19; 26; 47]

Ще більша увага інтернет-ЗМІ була прикута до обставин встановлення та знищення меморіальної дошки Ю. В. Шевельову (рішення про демонтаж меморіальної дошки було прийнято на засіданні Харківської міської ради, після чого дошку розбили невідомі) [3-4; 17; 30-31; 33; 36-40; 42-46]. Дискусії з приводу характеру контактів вченого із нацистською окупаційною владою Харкова накладалися на різні бачення радянського періоду української історії

(Ю. В. Шевельов, який різко критикував радянську владу, став одним з символів «антирадянськості»), національні почуття (адже Ю. В. Шевельов позиціонувався саме як український вчений, що спряв національному відродженню). Все це, помножене на проблеми сучасного політичного життя Харкова, зумовило надзвичайну гостроту висвітлення питання на інформаційних сайтах різної політичної спрямованості.

Таким чином, є підстави стверджувати, що суспільно-політичний резонанс, який пов'язаний із встановленням та побутуванням меморіальних дощок сприяє зростанню інтересу до них у ЗМІ. Парадоксально, але демонтаж дощок привернув до них набагато більшу увагу, ніж їх встановлення.

Що ж стосується значної уваги інтернет-видань до відкриття у Харкові меморіальної дошки Івану Франку, то це, очевидно, пов'язано із значенням цієї постаті для української культури та суспільного життя. При цьому слід відзначити, що рішення про увічнення пам'яті Івана Франка у Харкові приймалося на вищому рівні. В 2006 р. президентом В. А. Ющенко був виданий указ про встановлення пам'ятників Івану Франку у Києві та Харкові. При цьому, у своєму виступі тодішній президент акцентував увагу на українськості літератора, вказуючи на «особливу важливість прикладу Івана Франка для утвердження культурної всеосяжності українства та його зв'язку з усім світом» [5]. Протягом декількох років у міському бюджеті не було коштів на встановлення монументу, і лише в 2011 р. на фасаді будівлі Харківського міського історичного архіву по вул. Університетській, 13 було відкрито меморіальну дошку Івану Франку. Як зазначали у інтерв'ю скульптори О.М. Рідний та А. Іванова, котрі створювали меморіальну дошку, саме українськість Івана Франка вони намагалися передати у своєму творі [11; 12]. Належність І. Я. Франка до української культури мала підкреслювати його вишиванка, рослинний орнамент та птах на задньому плані. При цьому, А. Іванова вважає меморіальну дошку І. Я. Франку однією з найкращих [12].

Втім, увага інтернет-ЗМІ до зазначених вище меморіальних дощок – скоріше виключення. Як правило, відкриття нової меморіальної дошки висвітлюється лише на кількох інтернет-сайтах. Виникає питання, наскільки зв'язок меморіальних дощок з Харківським університетом відбивається в харківській пресі, чи не втрачається цей зв'язок за іншими характеристиками пам'ятних знаків. В якому контексті згадується університет в новинах, присвячених відкриттю меморіальних дощок? Для вирішення цієї проблеми нами був проведений контент-аналіз матеріалів інтернет-ЗМІ. Загалом було проаналізовано 166 текстів загальним обсягом 368 366 знаків. Очевидно, що при аналізі такого обсягу інформації «вручну» вкрай важко оцінити типовість чи нетиповість подання тих чи інших повідомлень. Формалізований контент-аналіз у даному випадку є серйозною допомогою.

Контент-аналіз проводився з використанням програми MAXQDA10. Побудована за допомогою зазначеної програми хмара тегів дала можливість зробити висновок, що в харківських інтернет-виданнях при характеристиці установки, відкриття та побутування проаналізованих меморіальних дощок їхній зв'язок з Харківським університетом був чи не головною темою (малюнок 6). За частотою згадування слово «університет» поступається

тільки словам «Харків» та «меморіальна дошка». Таким чином, незважаючи на те, що в самому тексті меморіальних дощок їхній зв'язок з університетом частіше не підкреслюється, цей зв'язок актуалізується у пресі, що присвячена аналізованим «місцям пам'яті».

Малюнок 7. Роки життя пов'язаних із Харківським університетом осіб, яким присвячені меморіальні дошки

Контент-аналіз також дає змогу проаналізувати типовість контекстів, у яких згадується Харківський університет. Вирахований за допомогою програми зв'язок слів (малюнок 7) дає змогу встановити, що найчастіше слова «Харківський університет» використовуються у щільній зв'язці зі словами «Україна», «український». Цей зв'язок зумовлений кількома причинами. По-перше, як було зазначено вище, активне висвітлення у ЗМІ викликали саме ті «університетські» меморіальні дошки, що сприймалися як символи українськості (меморіальні дошки Ю. В. Шевелову, І. Я. Франку), чи, як у випадку з дошкою А. С. Вязігину, як символи протиукраїнської суспільно-політичної орієнтації. Відповідно, у матеріалах ЗМІ, що висвітлювали відкриття та побутування цих пам'ятних знаків, була зацентрована увага саме на українському національному питанні. У випадку з інформацією про меморіальну дошку А. С. Вязігину, ідеологічну функцію часто виконувала навіть згадка про зв'язок цього діяча із Харківським університетом. Наголос на роботі засновника Харківського відділення Союзу російського народу на посаді професора університету для його апологетів був засобом суспільної легітимації А. С. Вязігіна. Так, в одній зі статей супротивників демонтажу меморіальної дошки А. С. Вязігину було вказано, що «демонтаж меморіальної дошки вченому, професору Харківського університету, яскравому політичному діячу, російському патріоту-традиціоналісту А. С. Вязігину виглядає як нерозумна русофобська провокація» [7]. В іншій статті тієї ж спрямованості вказується, що «професор Імператорського Харківського університету, дворянин та депутат III Державної Думи Російської імперії А. С. Вязігін

вважався видатним громадським діячем Малоросії. Ніхто не заперечував наукові заслуги цього відомого вченого історика» [9]. А ось для представників протилежної суспільно-політичної позиції наукові здобутки А. С. Вязігіна менш очевидні. «Внесок професора Харківського університету А. Вязігіна до науки є ще досі не оціненим і тому вартий дослідження», – зазначається у статті «Ще одна перемога українських сил у Харкові», написаній з приводу демонтажу меморіальної дошки [18].

Цікаво, що прихильники існування меморіальної дошки Ю. В. Шевельову також наголошують на його наукових здобутках, однак, при цьому, дуже рідко акцентують увагу на факті зв'язку вченого із Харківським університетом. Найчастіше у матеріалах, присвячених меморіальній дошці Ю. В. Шевельову, він характеризується як видатний вчений, український філолог, науковець зі світовим ім'ям [17; 31; 34; 36; 43-46]. При цьому, його зв'язок з містом Харковом всіяко підкреслюється. «Захищаючи Шевельова, ми захищаємо всіх харків'ян, і всіх тих, хто відчуває себе громадянами України», – зазначав професор Ігор Михайлин, аргументуючи необхідність існування меморіальної дошки. Прихильник тих же поглядів, поет Сергій Жадан говорить: «Для харків'ян ім'я Шевельова – це один із знаків Харкова. І було б добре ввести це ім'я в контекст міста» [36]. Це й не дивно, адже зв'язок Ю. В. Шевельова із Харковом, з одного боку, використовується як аргумент на користь його присутності у символічному просторі міста, а, з іншого, така присутність розглядається як засіб посилення українського і, одночасно, антирадянського характеру цього простору. Чому ж у статтях прихильників існування меморіальної дошки Ю. В. Шевельову дуже мало говориться про Харківський університет? Можливо, це пов'язано із тим, що наукові здобутки Ю. В. Шевельова постулювалися за допомогою інших фактів життєвої та творчої біографії вченого, наприклад, його праці в Гарвардському та Колумбійському університетах [45]. На цьому фоні акцентуація на навчанні та праці у радянському виші навряд чи надало б

Система кодів	Россия	Вязигин	Шевелёв	Франко	снос	Харьков	Украина	общество	политика	искусс...	культура	учёный	Универ
Россия	35	30	17	36	170	68	12	24	6	12	19	32	
Семиградский	4				1	74	16	4	9	25	4	5	48
Тронько						31	44	8		2	10	30	35
Гедройц	1					16	18	1		1			2
Буткевич					3	26		6			2	3	
Булянкин						3						4	4
Вязигин	35				30	187	32	12	11		15	6	18
Шевелёв	30				156	699	237	63	12	4	48	132	33
Франко	17				17	109	68	11	4		1	21	47
работал	197	199	782	117	326	3916	922	304	98	78	234	665	674
жил	23	34	36	8	45	256	66	9	18	13	31	61	48
снос	36	30	156	17		295	97	33	13	1	31	24	20
Борьба	4	8	17	1	2	47	17	4	4		2	12	2
Харьков	170	187	699	109	295		746	263	80	69	234	498	536
Украина	68	32	237	68	97	746		102	55	25	93	225	162
общество	12	12	63	11	33	263	102		17	7	35	71	46
политика	24	11	12	4	13	80	55	17		5	12	23	17
искусство	6		4		1	69	25	7	5		5	15	41
культура	12	15	48	1	31	234	93	35	12	5		55	31
учёный	19	6	132	21	24	498	225	71	23	15	55		140
Университет	32	18	33	47	20	536	162	46	17	41	31		140

Малюнок 8. Виявлений за допомогою контент-аналізу зв'язок слів у матеріалах інтернет-ЗМІ, присвячених «університетським» меморіальним дошкам

додаткової легітиматії Ю. В. Шевельову.

Ще однією причиною виявленої за допомогою контент-аналізу типовості тісного взаємозв'язку між словами «університет» та «Україна» в аналізованих матеріалах є те, що роль Харківського університету в історії України сама по собі зумовлює увагу до місця його видатних діячів та їх внеску у розвиток української науки та культури. Так, у статті, присвяченій відкриттю меморіальної дошки В. Н. Каразіну зазначено, що університет, названий його ім'ям, – «єдиний в Україні, у якому вчилися або працювали три лауреати Нобелівської премії» [32]. У матеріалі про відкриття меморіальної дошки Є. К. Редіну науковця охарактеризовано як «українського та російського історика мистецтв, одного із засновників пам'яткоохоронної справи в Україні» [25]. Одночасно, досягнення представників Харківського університету використовуються як аргумент на користь тези про значний внесок представників українського народу у розвиток мистецтва, культури, науки. Так, начальник Департаменту масових комунікацій Харківської облдержарміністрації, заступник голови оргкомітету Міжнародного фестивалю короткометражного кіно «Харьковская сирень» Вікторія Маренич, коментуючи відкриття меморіальної дошки талановитому винахіднику, механіку майстерні Харківського університету Йосипу Тимченку, зазначила, що подібні заходи дозволяють звернути увагу на імена «видатних українців, які зробили перші кроки в кінематографі» [41].

Зв'язок слів «університет» та «Україна» (і похідних термінів) був зумовлений ще й тим, що при описі відкриття меморіальних дощок у пресі часто згадувалися установи, організації, у самій назві яких присутнє слово «Україна». Наприклад, меморіальна дошка О. Я. Усікову, випускнику Харківського університету, першому директору Інституту радіофізики та електроніки НАН України, була встановлена на фасаді головного корпусу цієї установи. Звісно, в інформації про встановлення цієї меморіальної дошки постійно згадувалася офіційна назва інституту, що включає і слово «Україна» [21]. Безумовно, у подібних випадках зв'язок слів «університет» та «Україна» не несе жодного ідейного навантаження, втім, не виключено, що навіть такі побіжні згадування «українськості» установ, організацій Харкова, на рівні підсвідомості мають певний вплив на суспільну свідомість. Докладніше дослідження цього питання із залученням психологічних методик може стати перспективним напрямком подальших студій, присвячених функціонуванню символічного простору Харкова.

Значний зв'язок між словами «університет» з одного боку, та «наука», «мистецтво» і «суспільство» з іншого, продемонстрований за допомогою контент-аналізу, цілком зрозумілий, адже в цих сферах випускники та працівники Харківського університету досягли значних успіхів, що ставало приводом до увічнення їхніх імен на меморіальних дошках.

Що ж стосується певного зв'язку між словами «університет» та «Росія» у проаналізованих матеріалах преси, він зумовлюється, по-перше, тим фактом, що Харківський університет був заснований у Російській імперії, довго існував в рамках російських імперських структур. Відповідно, розглядати історію Харківського університету XIX – початку XX ст., у тому числі, характеризувати життя та творчість його представників, без врахування загальноімперського

контексту практично неможливо. По-друге, при обговоренні встановлення та демонтажу меморіальної дошки А. С. Вязігину постійно піднімалося питання про російську символічну присутність у міському просторі (з позитивними або негативними конотаціями), згадувалися російські суспільно-політичні організації (як початку ХХ ст., так і сучасні).

Таким чином, аналіз динаміки відкриття меморіальних дощок, присвячених особам та подіям, пов'язаним із Харківським університетом, дозволив зробити висновок, що різке зростання активності створення цих пам'яток відбулося у 2004 р. Це пов'язано зі святкуваннями 200-річчя від дня заснування університету та 350-річчя Харкова, які посилили суспільну увагу до різноманітних комеморативних практик. Найбільше меморіальних дощок Харкова присвячено особам, які були колишніми студентами Харківського університету, на другому місці – професори. За сферами діяльності серед осіб, увічнених таким чином, переважають фізики, далі йдуть медики, громадські діячі та історики. Це пов'язано з рівнем розвитку відповідних наук, роллю зазначених осіб в історії Харкова, усвідомленням значущості їх внеску місцевим суспільством, різною активністю тих чи інших співтовариств у справі увічнення пам'яті своїх колег. Найбільша кількість меморіальних дощок, які так або інакше пов'язані із Харківським університетом, присвячена діячам початку ХХ ст. Почасти це пояснюється як вагомим внеском у розвиток науки, культури, суспільства, так і значним проміжком часу, що відділяє нас від того періоду і надає змогу добре усвідомити це значення. Безпосередньо Харківський університет згадується лише у текстах чверті меморіальних дощок, присвячених особам, які були з ним пов'язані. Втім, контент-аналіз дав змогу зробити висновок, що цей зв'язок, у цілому, добре відображений у матеріалах інтернет-видань, які висвітлювали відкриття та побутування досліджуваних меморіальних дощок. Тому ці меморіальні дошки досить упевнено можна вважати «місцями пам'яті» Харківського університету, які посилюють його присутність у тексті міста. Найбільший відгук в аналізованих ЗМІ отримали ті меморіальні дошки, які були включені до суспільно-політичних дискусій, розглядалися різними громадськими організаціями та політичними силами як засіб символічного присвоєння простору. Контент-аналіз дозволив встановити, що в аналізованих інтернет-виданнях слово «університет» дуже часто використовується у щільному взаємозв'язку зі словами «Україна», «український». Це пояснюється, по-перше, гостротою ідеологічних дискусій, що характеризують стан суспільно-політичного життя країни останніми роками, а, по-друге, акцентом, який робиться на національному моменті, в тому числі, коли йдеться про розвиток української науки, культури, суспільної думки.

Примітки

1. *Ассман А.* Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / А. Ассман. – М., 2014.
2. *Большинство* – против установки мемориальной доски Шевелеву. Результаты опроса [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.objectiv.tv/011013/88631.html>. Доступ: 19.11.2015 г.
3. *Бровко А., Жуйкова М.* Мэр: Городская власть не принимала участия в демонтаже доски Шевелеву / А. Бровко, М. Жуйкова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://m.objectiv.tv/250913/88442.html>. Доступ: 11.11.2015 г.
4. *В Харькове* суд отменил демонтаж мемориальной доски Шевелеву [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://censor.net.ua/n319012>. Доступ: 19.11.2015 г.
5. *Виктор Ющенко:* «Франко належить до батьків української державності» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://naspravdi.org/yushchenko-pro-franka/>. Доступ: 11.11.2015 р.
6. *Влада* Харкова Добкін й Кернес підтримують антисемітизм?! [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.maidan.org.ua/static/newsvostok/1276180584.html>. Доступ: 19.11.2015 г.
7. *Война* с исторической памятью харьковчан как рецидив «погромного навета» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://srn.kharkov.ua/hu/chronicle/chronicle-hsrn/121-the-war-with-the-historical-memory-of-kharkov-as-a-relapse-pogrom-libel.html>. Доступ: 16.11.2015 г.
8. *Зиненко Ю.* В городе впервые сняли мемориальную доску / Ю. Зиненко [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kharkov.kp.ua/life/246974-v-horode-vpervye-snialy-memorialnuyu-dosku>. Доступ: 19.11.2015 г.
9. *Ильченко С.* Доска двойного назначения / С. Ильченко [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://srn.kharkov.ua/journalism/45-novosti/120-doska-dvoynogo-appointments.html>. Доступ: 19.11.2015 г.
10. *Інтерв'ю* з А. М. Дьяченко від 09.12.2015 р., м. Харків. Інтерв'юєр: П. В. Єремєєв // Музей історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. Ф. 7. Оп. 21. П. 3.
11. *Інтерв'ю* з А. М. Рідним від 03.12.2015 р., м. Харків. Інтерв'юєр: П. В. Єремєєв // Музей історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. Ф. 7. Оп. 21. П. 3.
12. *Інтерв'ю* з Г. Івановою від 03.12.2015 р., м. Харків. Інтерв'юєр: П. В. Єремєєв // Особистий архів автора.
13. *Інтерв'ю* з І. К. Журавльовою від 16.10.2015 р., м. Харків. Інтерв'юєр: П. В. Єремєєв // Музей історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. Ф. 7. Оп. 21. П. 3.
14. *Інтерв'ю* з С. В. Еллісом від 18.10.2015 р., м. Харків. Інтерв'юєр: П. В. Єремєєв // Музей історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. Ф. 7. Оп. 21. П. 3.

15. *Історія* Харкова у пам'ятник дошках: Фактографічні та бібліографічні відомості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mevorydoskikharkov.blogspot.com/>. Доступ – 10.12.2015 р.
16. *Калинина Л.* Милиця будет выяснять, кто снял доску Шевелеву / Л. Калинина [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.objectiv.tv/250913/88452.html>. Доступ: 19.11.2015 г.
17. *Кернес* не знає, хто розбив меморіальну дошку звинуваченому в нацизмі філологу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/836039-kernes-ne-znae-hto-rozbiv-memorialnu-doshku-shevelova-video.html>. Доступ: 11.11.2015 р.
18. *Клененко П.* Ще одна перемога українських сил у Харкові / П. Клененко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.spas.net.ua/index.php/node/inc/vyasinig>. Доступ: 19.11.2015 г.
19. *Ксенз В.* Мемориальная доска организатору "Черной сотни" в Харькове А. Вязигинудемонтирована / В. Ксенз. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/06.10.2010/memorialnaya_doska_organizatoru_chernoj_sotni_v_harkove_a_vyaziginu_demontirovana/. Доступ: 10.11.2015 г.
20. *Лотман Ю.* Избранные статьи в трёх томах. Том I. Статьи по семиотике и топологии культуры / Ю. Лотман. – Талин, 1992.
21. Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.sq.com.ua/rus/news/no_rubric/12.01.2004/memorialnaya_doska_ausikovu_otkryta_v_harkove_na_zdanii_glavnogo_korpusa_instituta_radiofiziki_i/. Доступ: 11.11.2015 *Навіки* в пам'яті (меморіальні дошки НТУ «ХПІ»). Довідник / Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, В. І. НИКОЛАЄНКО, Ю. Д. САКАРА, Р. О. ПОНОМАРЕНКО. – Х., 2013.
22. *Нові* пам'ятники історії та культури Харківської області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://region.library.kharkov.ua/region_view_info.php. Доступ – 10.12.2015 р.
23. *Нора П.* Проблематика мест памяти // Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. – СПб., 1999. – С. 17-50.
24. [Электронный ресурс]. Режим доступа: . Доступ: 11.11.2015
25. «*Очередной* плевков русской общине Харькова» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ruskline.ru/news_rl/2010/10/16/ocherednoj_plevok_russkoj_obwine_harkova/. Доступ: 09.11.2015 г.
26. *Постанова* Харківського апеляційного адміністративного суду від 28 січня 2014 р. по справі № 638/16822/13-а [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cases.legal.uk/act-uk1-37143865.html>. Доступ: 11.12.2015 р.
27. *Про затвердження* Положення про Міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища та Положення про порядок

- найменування і перейменування елементів міського середовища та інфраструктури, увічнення пам'яті осіб та подій, здійснення заходів щодо охорони історико-культурного середовища міста у новій редакції / Рішення від 04.2015 р. № 15 Харківської міської ради. 40 сесія 6 скликання [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reestr.tk/639373>. Доступ – 12.12.2015 р.
28. *Про затвердження* Положення про порядок встановлення в місті Харкові меморіальних дощок / Рішення від 24.06.2009 р. № 153/09 Харківської міської ради. 34 сесія 5 скликання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reestr.tk/469363>. Доступ – 12.12.2015 р.
29. *Рішення* про встановлення меморіальної дошки Юрію Шевельову скасували [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/news/rishennya-pro-vstanovlennya-memorialnoyi-doshki-yuriyu-shevelovu-skasovali-21150.html>. Доступ: 11.11.2015 р.
30. *Розпочато* збір коштів на встановлення меморіальної дошки видатному харків'янину Юрію Шевельову [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://varta.kharkov.ua/news/art/art/1096598.html>. Доступ: 11.11.2015 р.
31. *Силаєва А.* Открытие мемориальной доски Василию Каразину / А. Силаева [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.mediaport.ua/news/city/610/otkrytie_memorialnoy_doski_vasiliyu_karazinu. Доступ: 11.11.2015 *Силаєва Г.* Як Харків позбувся меморіальної дошки Юрію Шевельову / Г. Силаєва [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/09/130925_sheveliov_kharkhiv_dt. Доступ: 11.11.2015 р.
32. *Сірик С., Кузьменко В.* Кернес vs меморіальна дошка / С. Сірик, В. Кузьменко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.5.ua/kultura/kernes-vs-memorialna-doshka-shevelovu-10-video-49392.html>. Доступ: 11.11.2015 р.
33. *Слышкин Г., Чиж Н.* Город как социокультурная ценность: перспективы лингвосомиотического исследования / Г. Г. Слышкин, Н. В. Чиж // Социология города. – 2008. – № 1. – С. 12-20.
34. *Соколинська А.* У Харкові відновлять меморіальну дошку Юрію Шевельову / А. Соколинська [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayiny/u-harkovi-vidnovlyat-memorialnu-doshku-yuriyu-shevelovu>. Доступ: 11.11.2015 р.
35. *Соловьев В. О.* Спутник краеведа Харьковщины: учебно-справочное пособие / В.О. Соловьев, С.А. Бахтина, Л.В. Раенко, В.И. Сидоров. – Х., 2014.
36. *Старкова А.* В Харькове могут восстановить мемориальную доску Шевелеву / А. Старкова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.objectiv.tv/040115/107972.html>. Доступ: 19.11.2015 г.

37. Старкова А. Правоохранители не нашли умысла в демонтаже доски Шевельову / А. Старкова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.objectiv.tv/241013/89466.html>. Доступ: 19.11.2015 г.
38. Суд заборонив демонтаж меморіальної дошки Шевельову у Харкові – юрист [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26775651.html>. Доступ: 11.11.2015 р.
39. У Харкові давно відроджено ім'я першого винахідника кінематографа Йосипа Тимченка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uaenews.kharkiv.ua/society/2013/07/23/14969.html>. Доступ: 11.11.2015 У Харкові демонтували меморіальну дошку Шевельову [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ipress.ua/news/u_harkovi_demontuyut_memorialnu_doshku_shevelovu_28958.html. Доступ: 11.11.2015 р.
40. У Харкові розбили меморіальну дошку Юрію Шевельову [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/news/16073-u-harkovi-rozbyly-memorialnu-doshku-urju-shevelovu-foto-video>. Доступ: 11.11.2015 р.
41. Харківська міліція не може встановити осіб, які розбили меморіальну дошку Шевельову, але запевняє, що вони діяли неавтоматично [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/92222>. Доступ: 11.11.2015 р.
42. Харківська міліція неспроможна знайти вандалів, які розтрощили дошку Шевельову [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.5.ua/suspilstvo/kharkivska-militsiia-nespromozhna-znaity-vandaliv-iaki-roztroshchly-doshku-shevelovu-42177.html>. Доступ: 11.11.2015 Харківські активісти разом з Жаданом сподіваються повторно встановити меморіальну дошку Шевельову на будинку, де жив учений [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_harkivski-aktivisti-razom-z-zadanom-spodivayutsya-povtorno-vstanoviti-memorialnu-doshku-sevelovu-na-budinku-de-zhiv-uchenij/519076?mobile=true. Доступ: 11.11.2015 р.
43. Хроника Харьковского СРН. Памяти основателя [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kharkov.kp.ua/life/246974-v-horode-vpervye-snialy-memorialnuu-dosku>. Доступ: 19.11.2015 г.
44. Хроніка-2004 [Текст] // Березіль. – 2004. – № 9. – С. 2.

Еремеев П. В. Харьковский университет в символическом пространстве города: мемориальные доски Харькова

В статье предпринята попытка определить роль мемориальных досок в усилении присутствия Харьковского университета в символическом пространстве города. Проанализирована динамика активности открытия мемориальных досок, связанных с Харьковским университетом, круг лиц, которым они посвящены. Исследовано, каким образом подобного рода события отражены в средствах массовой информации.

Ключевые слова: мемориальные доски, Харьковский университет, символическое пространство, контент-анализ.

Yeremieiev P. Kharkiv University in the symbolic space of the city: Kharkiv commemorative tables

The article deals with the influence of the commemorative tables to the strengthening of the Kharkiv University's presence in the symbolic space of the city. The dynamics of unveiling the commemorative tables, which are connected with Kharkiv University, is discussed. The persons were memorized by the commemorative tables are detected. The reflections of these processes in mass media are analyzed.

Key words: commemorative tables, Kharkiv University, symbolic space, content analysis.